

2017. decembere óta küszködöm az emlékek felidézésével, a meglévő jegyzeteim, beszélgetések átiratainak rendezésével, de csak toporgok, a kétségeim egyre szaporodnak, az írás pedig sehogy sem kerekedik... Aztán itt forgatom néhány hónapja a 75. születésnapjára készített emlékkötetet, amittől végképp elnémultam. Starkról nem lehet „csak úgy” írni, méltatlan volna anekdotázni, esetleg a recenzióba lehet becsempészni néhány személyes észrevételt, megjegyzést. De ez mind semmiség ahhoz képest, ahogy alkotott Stark, hiszen a teljességre törekvése nem a verbális közlésen múlt, hanem a különböző diszciplínákból leszűrt tudásai szintetizálásán, a mindenkor alkalmazott megértő, elfogadó megfigyeléseiben, a kiapadhatatlan kíváncsiságán, érdeklődésén. Összefoglalóan azt mondhatnám, kivételes ajándékozási képességgel bírt, mely áramlott közöttünk, védelmet, biztonságot teremtett számunkra. Mindez értelmetlenül megváltozott 2017. december 9-én. Erős Feri adta tudunkra: „Meghalt Stark Andris. Mivé lesz nélküle a világ?” Fizikai hiánya éppúgy abszurd, mint az a szellemi hatása, mely beleégett barátai, ismerősei gondolkodásába, cselekvéseibe, a megismerés és megértés képességeinek fejlesztésébe. Aztán jött a gyász feldolgozásának folyamata, és a felismerése – egy helyben állunk, csodára várunk.

Így van ez az emlékkötet ismertetésével is.

A három kitűnő szerkesztő: Árkovits Amaryl, Goldmann Tamás és Schweitzer Gábor először az ezerarcú Starkról készített írásokkal igyekszik oldani mindannyiunk kínzó veszteség érzését, majd a három interjúval megerősíti a folyamatosan kételkedő és mégis töretlenül alkotó Stark bemutatását. A záró részben pedig Stark András különleges írásaiból válogattak a közreadók.

Szembeötlő a válogatásban a számmisztika jelenléte: 21 esszé, tisztelgő búcsú AStarktól, 3 beszélgetés a pécsi zsidó polgárral, és Stark András 7 különböző tematikájú írása. Finom gesztusa ez a szerkesztőknek, és segítség az olvasónak: íme, az Ember...

Akár Stark pszichiáteri, terapeutai hivatásáról, akár a pszichoanalízishez közel álló filmelemzéseiről, akár a kiapadhatatlan támogató-segítő attitűdjeiről emlékeznek a kollégák, barátok, tisztelők, mindig az elismerés és megértés a legfontosabb ismérve az írásoknak. Árad a szeretet és csodálat a reneszánsz műveltségű Stark felé, miközben a Szerzők hívogatóan kitekintenek az olvasókra, bevonna őket a különböző szituációkba. Ha a tudásszerzés, a felfedezés motiválja az érdeklődőt, nyomom követheti Stark szakmai útját a mentálhigiénés szakszolgálati tevékenységtől a megértő terápiáig, a DREAM-módszer kidolgozásától az alkalmazásig, az irodalom, a film és az álomfejtés felsőoktatási képzési anyagának megismeréséig, vagy a zene mindent átlényegítő, összekapcsoló erejéig.

A DREAM betűszó feloldása: Dinamikus Rövidterápiás Egyesület és Alkotó Műhely, mely terápia és módszer fókuszában az álom feldolgozása áll. Más aspektusból közelítve, AStark gyakran idézte Bergmant: „A film, ha nem dokumentum, álom.” És mi, a barátai, a szakmatársai, a kliensei a valóság előtt nem az álmainkba menekülünk? ...és AStark firtató, biztató tekintetével előcsalogatta belőlünk a történeteinket...

Az emlékkönyvben terapeuták, szakpszichológusok, oktatók eltérő kontextusban bár, de úgy emlegetik a DREAM-terápiát, mint az egyik leghatásosabb módszert az egyéni vagy társas elakadások feloldására. (Ld. Árkovits Amaryl, Béres Judit, Koltai Mária, Kőváry Zoltán, Mácsai Bálint, Nagy Timea, Szemelyácz János, Vértes Gabriella.)

A Stark-profil azok számára is kirajzolódik, akik nem ismerték, nem ismerhették, hiszen a visszaemlékezések mindegyike megidézi nemcsak a szellemét, hanem érdeklődését a hozzá fordulók, az őt körülvevő események iránt. Szinte kivétel nélkül megemlíti Stark kereső, kérdező, átható tekintetét, amely feledhetlenné tette a vele való kapcsolatot, s amely belénk égett, s megkockáztatott, hatása halála után megsokszorozódott. A recenziót is fogva tartja ez az élmény.

Mégis, milyen volt Stark András? Néhány, szubjektíven válogatott idézettel illusztrálom.

Közvetlen munkatársai közül Koltai Mária szerint: „Olyan volt [Stark], mint a levegő, a lét,

¹ AStark. Emlékkötet Stark András születésének 75. évfordulójára. Árkovits Amaryl, Goldmann Tamás, Schweitzer Gábor (szerk.) Pécs, 2023. Pécsi Zsidó Hitközség.

a mindennap, az alvás vagy az álmok, amelyek az életünk és terápiás módszerünk varázslatai voltak.” (AStark:53) A team munka pedig szenvedély, függőség. Ennek hátterében ott az ironia-önironia és az önreflexió, amely kivételessé tette Stark személyiségét, megacélozta a kapcsolatait.

Kőváry Zoltán tapasztalata szerint Stark filmes kurzusai, vagy filmklubjai „indirekt dinamikus művészetterápiaként” írhatóak le. „A témák rendkívül változatosak voltak. András kedvenc Bergmanjai mellett foglalkoztunk Hitchcock, Fellini, Antonioni, Almodóvar, Bigas Luna, Jane Campion filmekkel és ki tudja még mi mindennel. Andrást természetesen a filmekben megjelenő kapcsolatok és az intimitás érdekelte, és határozottan, de a szabad asszociációinkat nem irányítva terelgetett bennünket a megfelelő értelmezések irányába. A filmeket röviden mindig bevezette, amit általában azzal zárt, hogy »szabadon lebegő figyelemmel néztek a filmet«.” (AStark:71)

Többen említik, amiről Goldmann Tamás ír: „...úgy tudott kritizálni, hogy megköszönje [a célszemély].” (AStark:49) Ezt megtapasztaltam, amikor 2015-ben szakmatörténeti interjút készítettem vele,² majd szerkesztettük, és közben azon szorongtam, mikor fogja mosolyogva azt mondani – ahogy Goldmann Tamásnak is –, amhőrec vagy. Igen, a tudását, kreativitását, ugyanakkor végtelen elfogadását érzelve jogos volt a félelmem. De ezekről akkor nem tudtunk beszélgetni, magával vitte a véleményét, hátrahagyva nekem – és másoknak is – a mindennapi megküzdést, a kétségek feloldásának feladatát. Szomorúan, mégis hálás szívvel próbálok eleget tenni a kívánságának.

„Olyan színes szakmai palettát ismerhettem meg általa, melyben egységet alkotott a pszichiáter identitása, az analitikus szemléletű terapeuta attitűdje, a film- és színházművészet párhuzamainak sajátos szemléletében való bemutatása, s az érzelmi gyökereit helyén kezelő ember gondolkodása.” (AStark:120)

Korinek László a barátságukról Starkot idézi: „...fogékonyságunk, sőt, lételemünk a humor, az ironia-önironia iránt, az önreflexió készsége, igénye... félünk is a büntől és érdekel is bennünket... Mindketten végeredményben hivatásszerűen a »bűnnel«, én [Stark] alapvetően a büntudattal foglalkozom. Zsidóságom erre fogékonnyá tett, és tudom, milyen pusztító erejű és hatása a büntudat.

Terápiás erejű a büntudat kimondása, megfogalmazása.” (AStark: 65)

Korinek szerint: „Azt hiszem, élvezte a munkáját. Egyszer úgy fogalmazott, hogy ő az intimitások nagyüzemi fogyasztója. Úgy vélem, ez csak szemérmes önáltatás volt, mert valójában rabbi volt. Rabbi, vagyis tanítómester, aki egy közösséget összefog, terel egy általa jónak vélt irányba, átsegít embereket a nehéz időszakokon. Sokan lettünk egy kicsit jobbak általa.” (AStark:65)

A hanipuli Zuszja rabbi mondta halála előtt: „Az eljövendő világban nem azt fogják tőlem kérdezni 'Miért nem voltál Mózes?', hanem azt: 'Miért nem voltál Zuszja?' Andris – Mojse ben Avrohom – esetében ez a kérdés szükségtelen lett volna, hiszen mindvégig arra törekedett, hogy zsinagógái nevéhez méltó legyen: törődő és gondoskodó volt, aki felelős hitközségi tiszttségét is a közösség szolgálatáért élte meg” – emlékezik Schweitzer Gábor. (AStark:114)

Stark viszonyát a tanítványaihoz a Méreitől kapott útravalójának megosztása, továbbadása jellemzi: „A jó tanítvány úgy hálálja meg a mestert, amit tőle kapott, hogy maga is mesterré válik.” (AStark:85)

Mácsai Bálint ezen kívül Balikó Esztert idézi: az időtlenséget lehetett megélni a Starkkal való mély beszélgetésekben. (AStark:87)

Eddig AStark nézéséről igyekeztem emlékeket felidézni, ha pedig a látásáról szólnék, a filmklubok hangulatát, előadásait, drámai szerkesztésű montázsait említeném, mindazt az élményt, amit bele-sűrített egy-egy alkalommal a bemutatásra kerülő film bevezetéseként, vagy a vetítést követő beszélgetésekben megfogalmazott. Látás- és gondolkodásmódja inspirálta a nézőket, hallgatókat, kötődés alakult ki a filmklubot vezető Stark és érdeklődői, illetve a csoporttagok között. Sokunknak meghatározó élménye volt és maradt minden Apolló mozis együttlét.

De még nem jutottam a gyászunk végére, ezért Varga Gabriellát idézem azok számára, akik átélhették azt a rendszeres csodát, ami a pécsi Uránia, majd Apolló moziban történt, ahol nemcsak Stark, hanem mindannyiunk számára érvényes volt a látottak megbeszélése, a mesélők szabadsága. Az Apolló mozi vezetője, Varga Gabriella másfél év-tizedet dolgozhatott együtt Stark Andrással, nemcsak a filmklubot, hanem több pszichoanalitikus konferenciát is befogadva, támogatva Stark Bergman iránt érzett különös vonzalmát. Feledhetetlen vetítések, értelmezések, újragondolások részesei lettünk, s ebben nem a számosság, hanem az egyes

² Tibori Timea (2015) Az én különös melódiám. Szakmatörténeti interjú Stark András pszichiáterrel. In: *Kultúra és Közösség*. 2015. 4. 43–71.

alkalmak különlegessége az, amelyet szívünkbe, elménkbe zártunk.

Olvasóként, ajánlóként a három különleges interjú újra közlését azért tartom szerencsés választásnak az emlékek felidézését követően, mivel ebben Stark személyiségének lényegéről, a moxiterápiáról, az álmokról, és az érzelmekről esik szó kíméletlen őszinteséggel.

Stark írásai pedig? Egyszerre egzakt megközelítése Stark érdeklődési köreinek (képek a zsidó identitásról, a pécsi polgári létről, az álmokról, az öngyilkosságról, a pszichoterapeuta küldetéséről), és nyitás a szabad gondolkodás felé. Nem tekintette sem az írásait, sem az előadásait befejezettnek,

újabb és újabb érzésekkel, összefüggések keresésével igyekezett hitelessé, adekváttá tenni a közléseit, a dolgokról alkotott véleményét.

...mindez megszakadt 2017. december 9-én.

„Három héttel a halálozód előtt azt mondtad a DREAM-csoporton: intenzíven kell élni. Rögtön reklamáltam: Miért csak most mondd? Miért vártál eddig? Aztán meg, hogy milyen jó, hogy legalább most mondd. Szíven ütöttél vele. Azt üzented, benne kell lenni a pillanatban, megélni, átélni. Mindent, ami van. Amikor meghaltál, sokan kérdezték, mi lesz most. Mi lesz most velünk nélküled? Én meg mindenkinek azt válaszoltam: Hát felnövünk. És hogy intenzíven kell élni. Ezt üzented.” (AStark:121)